

LUDWIG WITTGENSTEIN'IN AHLAK BİLİMİ ELEŞTİRİSİ

Peyyamisefa GÜLAY*

ÖZ

Bir ahlak biliminin imkânı meselesi, ahlak felsefesi tartışmalarının önemli bir ayağını temsil etmektedir. Ludwig Wittgenstein, her ne kadar bu tartışmaların çok yakınlarında yer alıyor gibi görünmese de, söz konusu tartışmalara ciddi katkılar sağlayacağını düşündüğümüz çeşitli akıl yürütmelerde bulunmuştur. Onun bir ahlak bilimine yönelik itirazları genel olarak iki başlık altında ifade edilebilir: Nihai bir bilimsel temellendirmeye ve bu temellendirmeden hareketle kurulabilecek bir teoriye yönelik itiraz. Wittgenstein'a göre ahlak, insanın fail olarak aktif olduğu bir alanı ifade eder. Bu alan hususi bir mantığı talep eder ve bu talebi karşılayamayacak herhangi bir yaklaşımla temellendirilemez. İşte bu talebi karşılayamayacak çerçevelerden biri de bilimsel mantıktır. Ahlak, bilimsel olarak temellendirilemez ve dolayısıyla yine bilimsel bir ahlaki teori olarak kurulamaz da. Zaten bu, ahlakın nihai bir belirlenime kavuşması demek olacaktır ki, Wittgenstein bunun ahlaktan anladığı şeyin doğasına aykırı olduğunu düşünür. Bununla beraber ahlakın bilimsel olarak temellendirilemez olması, onun rölativist bir yaklaşımla ele alınabileceği anlamına gelmez. Ahlakın bilimsel olarak temellendirilememesi bir temele sahip olmadığı anlamına değil, kendine has bir temele sahip olduğu anlamına gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Wittgenstein, Ahlak, Temellendirme, Teori, Bilim, Mantık

LUDWIG WITTGENSTEIN'S CRITICISM OF SCIENCE OF ETHICS

ABSTRACT

The discussion over the possibility of science of ethics stands for one of the significant parts of philosophy of ethics. Ludwig Wittgenstein does not seem to be dealing with these issues, however he has various vital reasoning that contribute to this discussion. His objections to the idea of science of ethics can be expressed generally under two titles: an ultimate scientific justification and a method established over this justification. In his view, ethics refers to an area in which one is active as the doer. This area demands for a special logic and it cannot be grounded with an approach that does not provide this demand. One of the frames that will not meet this demand is scientific logic. Ethics cannot be justified scientifically, and so it also cannot be founded as a scientific theory of ethics. Actually this would mean that ethics reach an ultimate determination and Wittgenstein states it is against the nature of what he understands from ethics. In addition, that ethics cannot be justified scientifically does not necessarily mean that ethics can be handled with a relativist approach. The former does not mean that ethics does not have a justification, but it will mean that it has a sui generis one.

Keywords: Wittgenstein, Ethics, Justification, Theory, Science, Logic.

* Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim elemanı.
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 239-253.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 13.12.2017
Makalenin kabul tarihi: 27.03.2018

Giriş

Bir ahlak biliminin imkânı meselesi, ahlak felsefesi tartışmalarının önemli bir ayağını temsil etmektedir. Ludwig Wittgenstein, her ne kadar bu tartışmaların çok yakınlarında yer alıyor gibi görünmese de, söz konusu tartışmalara ciddi katkılar sağlayacağını düşündüğümüz çeşitli akıl yürütmelerde bulunmuştur. Çalışmanın devamında görülebileceğini umduğumuz gibi, onun bu alandaki düşünceleri sadece bir ahlak bilimine yönelik itirazları değil aynı zamanda tek bir düşünme biçiminin kendi dışında kalan her türlü alana teşmil edilme hatasına yönelik eleştirileri de ifade etmektedir.

Biz bu çalışmada, Wittgenstein’in kullandığı terminolojiden hareket ederek, onun eleştiri getirdiği tavrı iki başlık altında, temellendirme ve teori başlıkları altında tartışmaya çalıştık. *Ahlakın Temellendirilmesi* başlıklı ilk bölümde Wittgenstein’in ne tür bir temellendirmeye ve hangi gerekçelerle itiraz ettiğini göstermek istedik. *Ahlakın Teorisi* başlıklı ikinci bölümde ise Wittgenstein’in genelde teoriye, özelden ise bir ahlaki teorinin imkânına yönelik eleştirilerini aktardık. Sonra da, temellendirme ve teori başlıkları altında yürütülen bu tartışmaları, Wittgenstein’in bir ahlak biliminin mümkün olmadığı yönündeki iddiası ekseninde değerlendirdik.

Metnin sonuna eklediğimiz *Sonuç* bölümünde de, bir özetle birlikte yine kısaca Wittgenstein’in meseleyi anlama biçimine yöneltilebilecek birkaç eleştiriden, bu eleştirilere verilebilecek muhtemel cevaplarla birlikte bahsetmeye çalıştık.

1. Ahlakın Temellendirilmesi

Wittgenstein ahlak üzerine yaptığı bir konuşmaya, Moore’un Principia Ethica’sına taşıdığı genel ahlak tanımına itirazla başlar.¹ Burada Moore’un, ahlakı “iyinin ne olduğuna yönelik genel soru” şeklinde tanımladığını vurgular. Wittgenstein aynı yerde ahlakı, “daha geniş bir alanı kapsayacak bir perspektifle” ele alacağını bildirir ve Moore’un tanımının rahatlıkla başka tanımlarla değiştirilebileceğine işaret eder. Mesela neden bu tanımda değişiklik yapıp “genel olarak güzele, doğruya vs. yönelik...” diyemeyelim?² Burada Moore’un tutumu, ahlaki olarak bir kriter belirlemeye yönelir ki, Wittgenstein düşüncesinde ahlaki alana yönelik bu çeşit bir kriter bulmak mümkün değildir.³ Ahlak kendisi açısından hususi ve kişi açısından şahsi bir alandır ve dolayısıyla da evrensel bir kritere kavuşturulamaz. Bu

¹ Ludwig Wittgenstein, “A Lecture On Ethics”, The Philosophical Review, Vol. 74, 1965, 3- 26

² A.g.e.

³ Anne- Marie Sondergaard Christensen, “A Glorious Sun And A Bad Person- Wittgenstein, Ethical Reflection and the Other”, Philosophia, Vol. 39, Online Yayın, Springer Science + Business Media B. V., 2011, 207- 223, s. 214

manada felsefe bize ahlak alanında hiçbir normatif öğüt veremez.⁴ Fakat bu son noktalar daha çok ahlakın teorisi meselesiyle ilgilidir ki, bu noktaya bir sonraki bölümde değinmeye çalışacak, şimdilik ahlakın temellendirilmesi tartışmasına odaklanacağız. Wittgenstein, tıpkı ahlaki önermelerin olamayacağını söylemesi ve daha sonra ahlaki alanda bilimin dili ile konuşulamayacağını belirtmesi gibi, hiçbir ahlaki temellendirme de yapmamıştır.⁵ O, ahlaki dünyadaki bulunuşun temelinde yer alan bir şey olarak, temel bir varoluş durumu olarak anlar ve temelde yer alan bir şeyin temeli aranamaz.⁶ Bu konuya yönelik çalışmasının başlığına temel ahlaki kesinlik ifadesini taşıyan Nigel Pleasants, şeylerin (burada ahlakın) temelde yer almasını temel kesinlik olarak adlandırır.⁷ Buna göre bazı şeyler temel kesinlik algımızın nesnelere ve şüphenin, test edilmenin, doğrulanmanın, onaylanmanın, bir kanıtı başvurma ve başkaca ispat yöntemlerinin ötesindedirler.⁸ İşte ahlak da böyle temelde yer alan bir şey ve bizim temel kesinlik algımızın bir unsurudur. Nihai temellendirme gibi faaliyetler bizim epistemik pratik ve kapasitemizle ilgili şeylerdir ki, dünyadaki temel bulunuş biçimlerimizin üstünde iskân ederler. Dolayısıyla bilim alanında kullandıkları temellendirme yöntemleriyle kendi temellerini temellendiremezler. Burada tartışma, ancak bir kabule kadar gidebilir ve Wittgenstein bu durumu şu ifade ile aktarır: “İyi bir temel, *öyle* görünen bir temeldir.”⁹ Aynı metnin daha sonraki bölümlerinde emin oluş, kesinlik gibi durumlar birer his olarak tanımlanır ve ifadelerini şu paragrafta bulurlar: “Emin oluş, kesinlik hissine gelince: Bazen kendi kendime “Eminim ki saat...” derim ve bunu az çok kendinden emin bir ses tonuyla söylerim, vs. Eğer bu emin oluşun *temelini* soruyorsan; hiçbir temel yok.”¹⁰

Sahiden de Wittgenstein’in ahlak anlayışına yönelen bazı çalışmalarda, tıpkı Wittgenstein’dan alıntıladığımız bu pasajda görüldüğü gibi, aranan temelin davranışımızın kendisinde olduğu noktaya dikkat çekilmiştir.¹¹ Dolayısıyla ahlakın temellendirilmesi konusundaki tartışma, buraya kadar aktardığımız noktalardan hareketle, göz önünde olanın, şimdiburada olan özgül tecrübenin, yani aslında basit ahlaki kesinliğin görülebilmesi meselesine gelip dayanır. Monk’un eserinde bu durum, şöyle ifade edilir:

⁴ A.g.e s. 222

⁵ Ömer Naci Soykan, Felsefe ve Dil, Mvt Yayınları, Eylül 2006, s. 35

⁶ A.g.e., s. 35

⁷ Nigel Pleasants, “Wittgenstein and Basic Moral Certainty”, *Philosophia*, 37. Sayı, Online Yayın, Springer Science + Business Media B. V., 2009, 669- 679, s. 670

⁸ A.g.e. s. 670

⁹ Ludwig Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, Çev. Haluk Barış Can, Yay. Haz. Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 154

¹⁰ A.g.e., s. 176

¹¹ Russell B. Goodman, “Wittgenstein and Ethics”, *Metaphilosophy*, Vol. 13, No: 2, April 1982, 138- 148, s. 143

“Sonuç olarak sadece “çalınması ile beste arasındaki ilişkilerdeki kuralı görmemiz” gerekir. Eğer bunu göremiyorsak hiçbir açıklama onu anlaşılır kılmayacaktır; eğer görebiliyorsak, o zaman açıklamaların gereksiz olduğu bir noktaya gelinir: hiçbir “temel” türden açıklamaya ihtiyacımız yoktur.”¹²

Böyle bir okuma önemlidir, çünkü dilin (dünyanın) ve bir müzikal eserin anlaşılması meselesini yan yana getirir. Bu açıdan bakıldığında belli sayıda notadan oluşan bir kompozisyonun anlamı nasıl o kompozisyona yönelik bütüncül bir bakışla nüfuz edilebilir olacağına, aynı şekilde şimdi-burada olan ahlaki duruma yönelik anlamlandırma girişimi de söz konusu durumun bütün imkânlarını göz önünde bulundurmakla sağlıklı bir niteliğe bürünebilecektir. Notalar arasındaki ilişki ve eserin çeşitli bölümlerindeki geçişler, yani çalınması ile beste arasındaki ilişkinin kendisine göre işlediği (temellendirilemez) kural görülemezse, hiçbir temel buradaki anlam için bir zemin sağlayamayacaktır. Öte yandan, alıntıda belirtildiği gibi, bu ilişki görülebildiğinde ise artık böyle bir zemine yani bir temellendirmeye ihtiyaç kalmaz. Terry Eagleton’ın Azizler ve Âlimler adlı romanında Wittgenstein, şu sözleri dillendiren bir karakter olarak çıkarılır karşımıza: “Felsefe, herşeyin tıpkı olduğu gibi olduğunu görmemizi engelleyen bir şeydir yalnızca. Herşey göz önündedir, hiçbir şey gizli değildir. Temeller, özler, ilk ilkeler yoktur.”¹³

Bu tavır Wittgenstein düşüncesinin tamamına tesir etmiş gibidir. Özellikle geç dönem düşüncesinin geldiği nokta itibarıyla Wittgenstein, kesin bir başlangıç olarak kabul edilebilecek açık seçik bir temel anlayışını hemen hemen her alanda reddetmiştir. Bu durum Wittgenstein’da şöyle dile getirilir: “Hatamız, olguları ‘ilk-görüngüler’ olarak görmemiz gereken yerde bir açıklama aramamızdır. Yani “*bu dil-oyunu oynanıyor*” dememiz gereken yerde.”¹⁴ Bu genel tavır belki en açık tezahürlerinden birini ahlak alanında bulur ve her bir ahlaki durum aynı zamanda özgül bir durum teşkil eder. Onun her türlü tezahürüne yönelik nihai bir temel arayışı boşuna bir arayıştır çünkü böyle bir temel yoktur.¹⁵ Wittgenstein’in ahlakın temelini geçerli nedenlerden (nihai temellendirmelerden) çok doğru hislerde bulur.¹⁶ Bu doğru hislerse şahsi şeylerdir ve bizi ne bilimsel ne de rasyonel

¹² Ray Monk, Wittgenstein: Dahinin Görevi, Çev. Berna Kılınçer, Tülin Er, Yay. Haz. Mustafa Küpüşoğlu, Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 434

¹³ Terry Eagleton, Azizler ve Âlimler, Çev. Osman Akinhay, Agora Yayınları, İstanbul 2003, s. 21

¹⁴ Ludwig Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s. 184

¹⁵ Nicholas C. Burbules, Paul Smeyers, “Wittgenstein, The Practice of Ethics, And Moral Education”, (Çevrimiçi), <http://ojs.ed.uiuc.edu/index.php/pes/article/view/1823/533>, 24 Mayıs 2015, s. 249

¹⁶ Allan Janik, Stephen Toulmin, Wittgenstein’in Viyana’sı, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2008, s. 233

temellendirmelere gönderirler. Şahsi kanaatimize göre Wittgenstein ahlak alanında bir açıklamanın değil bir anlamının peşindedir. Zaten felsefe ona göre hiçbir şeyi açıklamaz.¹⁷ Bu manada açıklama tümünden atılmalı ve yerine anlamaya yönelik betimleme geçmelidir.¹⁸ Dahası Wittgenstein, kendi yöntemini de bütünüyle betimsel olarak niteler.¹⁹ Onun açıklama eğiliminde gördüğü hata muhtemelen bir nedensellik takıntısıdır ve Wittgenstein bu takıntıyı bir çeşit sinsilik olarak anlar: “Nedensel yaklaşımın sinsiliği, kişiyi şöyle söylemeye yöneltmesindedir: “Tabii ya, bu böyle olmalı.” Oysa şöyle düşünmek gerekir: bu *böyle* de olup bitmiş olabilir, başka birçok şekilde de.”²⁰

İşte bir durumla ilgili, o durumun pek çok farklı şekillerde gerçekleşmiş olma ihtimallerinin (Wittgensteinci manada, bağlamın) hesaba katılması, onun nedensellik kaygısı taşıyacak bir şekilde, nihai olarak temellendirilemeyeceği manasına gelir. Çünkü nedensellik yöneldiği her bir özgül durumda benzer bir sistematiği talep eder. Hâlbuki bu özgül durumlar kendi içlerinde (tıpkı bir müzikal eser gibi) pek çok farklı bileşeni ve tabii pek çok farklı tezahür imkânını havidirler. Dolayısıyla bu durumlar, nasıl olduğu bir çeşit kesinlikle bilinebilecek durumları değil, pek çok farklı şekilde gerçekleşebilme ihtimalini barındıran durumları ifade ederler.

Sonuçta ahlakın temellendirilmesi meselesinde dikkatin çekildiği nokta, bu temellendirmenin sabitlenebilecek bir başlangıç noktasına kadar götürülemeyeceği noktasıdır. Zira bir yerde gerekçelendirmeyi bitirmiş olmamız gerekir, sonsuza kadar geriye gidemeyiz.²¹ Aslında bu sonsuza kadar geri gidilemeyeceği iddiası, Wittgenstein’in bir ifadesinde en açık tezahürünü bulur: “İyi temellendirilmiş inancın temelinde, temellendirilmemiş inanç yatar.”²² Bu tartışmadan hareketle denilebilir ki, meselelerin temeline inme çabamızın nihayeti, daha fazla soru soramayacağımız ve dolayısıyla daha fazla ilerleyemeyeceğimiz bir noktaya varır.²³ Bu noktayı Wittgenstein bir kabulle kestirip atar ve yaşamın birçok şeyi gönül rahatlığıyla kabullenmeyi içerdiğini söyler.²⁴ Nihayetinde ahlak herkes için geçerli olabilecek bir evrensellelikle temellendirilemez.

Ahlakın hususi dinamiklerine (bizzat talep ettiği bir çeşit mantığa) aykırı bir usulle temellendirilemeyeceği iddiası, bizi ahlakın teorisinin imkânı tartışmasına götürür. Dolayısıyla şu ana kadarki haliyle soyut bir okuma gibi

¹⁷ Ludwig Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s. 70

¹⁸ A.g.e., s. 67

¹⁹ Ludwig Wittgenstein, Mavi Kitap Kahverengi Kitap, Çev. Doğan Şahiner, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 139

²⁰ Ludwig Wittgenstein, Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer, Çev. Doğan Şahiner, Yay. Haz. Haluk Barış Can, Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 167

²¹ A.g.e., s. 39

²² A.g.e., s. 44

²³ Ray Monk, s. 434

²⁴ Ludwig Wittgenstein, Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer, s. 54

görülebilecek ahlakın temellendirilmesi meselesi, Wittgenstein’in genel olarak teoriye ve özel olarak da nihai bir ahlaki teoriye yönelik itirazlarının hesaba katılmasıyla daha anlaşılır olabilecektir. Umuyoruz ikinci bölümde yürüteceğimiz tartışma, ahlak bilimi başlığı altında yürüttüğümüz anlama girişimini daha derli toplu bir hâle getirecek ve Wittgenstein’in bir ahlak bilimi olamayacağı yönündeki iddiasını da daha anlaşılır kılacaktır.

2. Ahlakın Teorisi

Bu bölüme Wittgenstein’in ahlak felsefesi tartışmalarında yapılagelen ahlak-etik ayrımı meselesinde nerede durduğunu aktararak başlamak, meselenin anlaşılabilirliği açısından oldukça yerinde olacaktır. Geleneksel ahlak felsefesi tartışmalarında, ahlak özel bir alana, etikse daha genel bir alana işaret edilecek şekilde kullanılır. Bu manada ahlak ayrı ayrı ahlaki görüş farklılıklarına, etik ise söz konusu ahlak çokluğuna yönelik genel bir bakışa işaret eder.²⁵ Şimdi, eğer etikten dünyada bulunan ahlaklar çokluğuna yönelik genel bir bakış olarak, yani bir çeşit ahlak felsefesi olarak bahsedilecekse, Wittgenstein için böyle bir disiplin söz konusu olamaz. Çünkü Wittgenstein, birazdan göstermeye çalışacağımız gibi, ahlaki alanda bir teorinin olamayacağı noktasında oldukça ısrarcıdır. Böylece tikel ahlaklara tümel bir bakış olarak etik gibi bir görüşe asla katılmaz. Öte yandan etikten eğer ahlaki alana yönelik genel kurallar anlaşılacaksa, Wittgenstein bu düşünceye de itiraz eder. Russell, bir arkadaşına yazdığı bir mektupta Wittgenstein’in ahlak kurallarından ve genel olarak etikten tiksindiğini yazacaktır.²⁶ Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Wittgenstein’in ahlak felsefesi tartışmalarında yapılagelen ahlak-etik ayrımına katılmadığı, bir ahlak felsefesinin olabileceğine inanmadığı ve etik ifadesini ahlak anlamına gelecek şekilde kullandığı söylenilebilir.

Bu giriş mahiyetindeki hazırlıktan sonra, Wittgenstein’in bir ahlak teorisinin imkânına yönelik düşüncelerine geçebiliriz. Fakat bunun öncesinde Wittgenstein’in teori meselesiyle ilgili genel düşüncelerinin ele alınmasının tartışmayı daha anlaşılır bir zemine oturtacağı kanaatindeyiz. Wittgenstein, özellikle ikinci döneminde hemen her tartışmaya söz konusu alanın pratiği açısından dâhil olur. Bu manada pratik, onun düşüncesinde hayati bir rol oynar.²⁷ Kanaatimizce pratiğe yönelik bu vurgu, insan için hangi alandan bahsedilirse bahsedilsin nihayetinde hayatın kendisinden bahsediliyor olmasıyla ilişkilidir. Fakat bir teori, Wittgenstein’a göre yöneldiği alanda suni bir metafizik üretir. Bu, bir çeşit aşkınlık takıntısıdır ve biraz yukarıda değindiğimiz ahlak-etik ayrımına benzer: Yani her bir tikel

²⁵ Doğan Özlem, *Etik- Ahlak Felsefesi*, Ed. Derya Önder, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 23-24

²⁶ Ray Monk, s. 81

²⁷ Nicholas C. Burbules, Paul Smeyers, s. 249

ahlak tecrübesini bağlayıcı olan genel bir teori olarak etik. Hâlbuki genel bir teori, yöneldiği alana bir önceden belirlenmişlik atfeder. Hayat daima şimdi-burada iken, yani kişi kendisini eylemin öncesinde ya da sonrasında konumlandıramıyorken, herhangi bir alanda da nihai bir önceden belirlenmişlik, her bir tecrübeyi kapsayabilecek bir teori mümkün değildir. Bu durum, Wittgenstein’in metaforik dilinde şöyle yankı bulur: “Şu aşkın zırtlıları keselim zira her şey insanın çenesine atılmış bir yumruk kadar açık.”²⁸ Her şey, yani hayat insanın çenesine atılmış bir yumruk kadar açıktır ve durum bu kadar açıkken onun bir teori aracılığıyla aşkın bir konuma yerleştirilmesinin bir anlamı yoktur. Bu açıdan bakıldığında felsefe problemleri, teorik bakış açısından başka bir bakış açısıyla anlaşılmaya çalışılmalıdır.²⁹

Bu durumda, insanın bir teoriye yönelik eğiliminin nedeni sorusu ortaya çıkabilir. Bu soruya yönelik cevap mahiyetindeki tutumların açık ipuçlarına Wittgenstein’in psikoloji üzerine verdiği derslerin notlarında rastlanır. Burada konuyu Freud’a getiren Wittgenstein, Freud’da kıymetli olanın alınması için aşılması gereken bir engelden bahseder: Freud’un düşünme biçimi.³⁰ Peki, Freud’da kıymetli olan bir şey varsa, bunun anlaşılması nasıl Freud’un kendi düşünce yapısını aşmakla mümkün olabilir? Bu konuda Wittgenstein’in ifadeleri, bizi tekrar teori tartışmasına gönderir: “Bu durum, Freud’un yaptığı bir şeyle bağlantılıdır. Freud, bana göre tamamıyla yanlış bir şey yapmaktadır. Rüyaların yorumu dediği bir açıklama getirmektedir.”³¹ Burada Wittgenstein’in açıklamanın tamamen terk edilip yerine betimlemenin getirilmesi yönündeki tavsiyesi hatırlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, bir açıklama girişimi, yöneldiği alanda bir teori kurma girişimi olarak görülür. Freud’un rüyalara yönelik psikanaliz çalışması insan doğasıyla ilgili oldukça önemli tespitleri barındırmaktadır. Fakat bu tespitler tek bir çatı altında toplanmaya ve bir teori olarak her defasında tekrarlanabilir, tikeller üstü bir tümel olarak kurulmaya çalışıldığında aşkınlık hatasına düşülmüş olur. Böyle bir tutum tikelleri, yani çeşitli ve belli başlı bağlamlar altında gerçekleşen özgül durumu hor görmeye ve bir çeşit genellik tutkusuna dayanır.³² Fakat her bir durum belli şartlar altında gerçekleşen özgül bir hadiseyi ifade eder ve kendi bağlamında değerlendirilmeyi talep eder. Bir teori ise, tıpkı dil oyunlarında yapılan hata

²⁸ David Edmons, John Eidinow, Wittgenstein’in Maşası, Çev. Aslı Biçen, Ed. Cem Aktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 216

²⁹Victor J. Krebs, “Around The Axis of Our Real Need: On The Ethical Point of Wittgenstein’s Philosophy”, European Journal of Philosophy, Vol. 9, No:3, Blackwell Publishers Ltd., 2001, 344- 374, s. 350

³⁰ Ludwig Wittgenstein, Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler, Der. Cyril Barrett, Çev. Muhsin Yılmaz, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 67

³¹ A.g.e., s. 41

³² Ludwig Wittgenstein, Mavi Kitap Kahverengi Kitap, s. 22

vurgusunda olduğu gibi, sanki dil dediklerimizin hepsinde ortak olan bir şey arıyor gibidir. Hâlbuki böyle bir ortaklık yoktur. Konumuz özelinde diyebiliriz ki ahlak felsefesini ifade edecek şekilde eksiksiz bir tümel olarak tanımlandığında etik bütün ahlaki durumlarda ortak olan bir şey arıyor gibidir. Fakat Wittgenstein böyle bir ortaklığın bulunmadığına ısrarla dikkati çeker.

Bu tespitlerden hareketle, bir önceki paragrafta yönelttiğimiz soruya geri dönebiliriz: İnsanda neden böyle bir genellik tutkusu, bir teori arayışı vardır? Wittgenstein burada karakteristik sert ifadelerinden birini kullanır ve bu durumun bilim ve bilim adamı putlarından kaynaklandığını söyler.³³ Buna göre bilimin yöntemi hangi alandan söz edilirse edilsin doğru yöntem olarak görülür ve her durumda ona başvurulur. Fakat bu başvuru, Soruşturmalarda’ın terminolojisiyle söylenirse, farklı dil oyunlarının gramerlerinin birbirlerine geçirilmesi olmayacak mıdır? Bilimin alanında mesela dinin diliyle konuşulamayacağı rahatlıkla kabul edilebilirken, bilim dilinin kendisini aşan alanlara yönelik söylemleri neden normal karşılanmaktadır? Wittgenstein burada bir çeşit konformizm görür. Ona göre, daha önce bizim de vurgulamaya çalıştığımız gibi, insanlar böyle genel ya da nihai bir teoriyi kabul eder ya da benimserlerse, belli başlı şeyler onlar için daha kolay hâle gelmektedir.³⁴ Böyle bir genellik arzusu da ancak bilimsel dilin katı tanımları çerçevesinde mümkün olabilir. Böylelikle insanlar, tıpkı Hume’un psikolojik alışkanlık kavramıyla bahsettiği şeyde olduğu gibi, ahlak, din ve sanat gibi alanlarda da bilimsel alanda muhatap oldukları kesinliği arama ayarına kapılırlar. Bu noktada Wittgenstein, Freud’a yönelik eleştirilerini sürdürür ve onun, tıpkı tüm psikoloji biliminde olduğu gibi, 19. yüzyılın mekanik bilimsel yaklaşımından etkilenmiş olduğunu öne sürer.³⁵ Bu etki Freud’u rüyanın ne olduğunu gösterecek bir açıklama arayışına ve rüya görmenin nihai mahiyetini tespit etme arzusuna sürüklemiştir.³⁶ Hâlbuki Wittgenstein düşüncesinden hareketle bakacak olursak, ancak tek tek rüyalara ve bunların şahsi tecrübelerine ulaşabiliriz. Yoksa Wittgenstein düşüncesinde rüyaya yönelik nihai bir tanım arayışı bir çeşit vehim ve dahası onun kendi ifadeleriyle aşkın zırvalıktır.

Şimdi artık tartışmayı ahlak alanı üzerinde yoğunlaştırabiliriz. Bir teorinin sadece bilimsel alan için geçerli olabileceğini belirtmeye çalıştık. Bu anlamda, mesela bir fizik teorisi ele alınacaksa, bir ahlaki doğruluk tartışması, söz konusu fizik teorisinin doğruluğu tartışmasına benzer bir tartışma

³³ Ludwig Wittgenstein, Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler, s. 47

³⁴ A.g.e, s. 70

³⁵ A.g.e., s. 75

³⁶ A.g.e., s. 75

değildir.³⁷ Yukarıdaki tartışmadan hareketle denilebilir ki bir fizik teorisi belli başlı bir kurallar listesini ve bir önceden belirlenmişliği içerir. Bu açıdan bakıldığında onun, her bir fiziksel olayda uygulanabilecek bir teorisinden bahsetmek mümkün olabilir.³⁸ Bilimsel açıdan tartışmalı tarafı bir kenara bırakılarak basit bir örnek vermek gerekirse, normal şartlar altında bir nesnenin bırakıldığında yere düşecek olmasından hareketle bu durum her nesneye teşmil edilerek bir fizik yasası haline getirilebilir. Öte yandan bu tartışma ağırlık, yer çekimi kuvveti gibi bilimsel kabullerden hareketle yürütülebilir. Temellendirme tartışmasında belirtmeye çalıştığımız gibi bilimin, teorilerin işlevsel olabildiği böyle statik bir alanın aksine, ahlak dünyadaki bulunuşun temelinde yer alması bakımından temellendirilebilir bir mahiyette değildir. Dolayısıyla o, bir kereliğine belirlenip dondurulabilecek bir alanı ifade etmez. Bu açıdan bakıldığında ahlakta nihai bir teoriden bahsedilemez ve Wittgenstein’a göre hiçbir ahlaki teori mümkün olamaz.³⁹ Wittgenstein etiğin genel bir şekilde formüle edilebileceğine, bir ahlaki teorinin kurulabileceğine inanmaz.⁴⁰ Tam da bu manada bir fizik teorisi başka bir şey, ahlaki bir tartışma çok daha başka bir şeyi ifade eder.⁴¹ Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ahlakın insanın dünyayla yüzleşmesinde oldukça şahsi bir alanı ifade ediyor olduğu noktasıdır. Bu alanda her ne şekilde olursa olsun hiçbir şeyin saptanmaya izin vermediğini söyleyen Wittgenstein, şöyle devam eder: “Benim için teorinin hiçbir değeri yoktur. Bir teori bana hiçbir şey vermiyor.”⁴²

Ahlaki alana yönelik her türlü teori girişimi, itiraza açık bir şekilde soyut bir tartışma olarak kalmaya mahkûmdur. Bu durum Tractatus’ta şöyle dile getirilir: “ ‘...malısın’ biçiminde bir etik yasa ortaya konunca, akla ilk gelen şudur: Ya yapmazsam?”⁴³ “Ya yapmazsam?” sorusu aracılığıyla gündeme getirilen tartışma Wittgenstein’a göre bilimsel bir teori aracılığıyla sona erdirilebilecek bir tartışma değildir. Buna göre ahlaki durum, özgül bir durum olarak, bağlantıların görülebilmesini talep eden bir durumdur. Teori bir kanıtlama arzusuyla hareket eder fakat söz konusu bağlantılar görülemiyorsa bu kanıtlamalar hiçbir şey ifade etmeyecektir.⁴⁴ Burada kastedilen bağlantılar, özgül ahlaki durumun hayatla ilişki içerisinde olmasına yönelik

³⁷ Cyril Barrett, Wittgenstein on Ethics and Religious Belief, Massachusetts, Blackwell, 1991, s. 28

³⁸ Bununla birlikte, her ne kadar tartışmamızın sınırlarını aşıyor olsa da, bugün artık bir bilimsel yasanın da çeşitli sebeplerle değişebileceği, su götürmez bir hakikati ifade etmediği bilinmektedir.

³⁹ A.g.e., s. 28

⁴⁰ A.g.e s. 238

⁴¹ A.g.e s. 244

⁴² Ömer Naci Soykan, s. 224

⁴³ Ludwig Wittgenstein, Tractatus Logico-Philosophicus, Çev. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 167

⁴⁴ Ray Monk, s. 627

göndermeleri ifade ederler. Bu açıdan ahlak hayatla her an ilişkide olması sebebiyle onun dinamizminden de etkilenecek ve bir kere dondurulup bir teori aracılığıyla her defasında aynıyla tekrarlanabilir bir mahiyete indirgenemeyecektir. Çünkü ahlaki durum varoluşsal bir durumdur ve böyle durumların bilimsel ya da teorik değil ancak varoluşsal çözümleri olabilir.⁴⁵ Dahası Wittgenstein böyle bir genellik tutkusunu, felsefi araştırmaya ket vuran bir engel olarak da görür.⁴⁶ Bu sorun, daha önce vurgulandığı gibi bilimin yöntemine saplanıp kalmış olmamızdan kaynaklanmaktadır.⁴⁷ Bu tutkuya yönelik itirazını Wittgenstein, yine bir metafor aracılığıyla bizlere sunar. Buna göre, bizden satranç oyununa benzeyen fakat satranç oyunundan daha ilkel, daha az kuralla ve daha az taşla oynanan bir oyun hayal etmemizi ister ve sonrasında sorusunu yöneltir: Bu hayal ettiğimiz oyuna, eksik bir oyun der miydik?⁴⁸ Elbette hayır. Satranç oyunu bizim için nihai bir oyun formunu ifade etmediği ve satranç oyununun dışında da nihai bir oyun formu bulunmadığı için hayal ettiğimiz oyun eksik bir oyun değil olsa olsa başka bir oyundur. İşte tam da bu manada ahlak, bilimsel alanın kalıplarından hareketle temellendirilemediği ve nihai bir teori aracılığıyla kurulamadığı için yok sayılamaz. Bu durum ahlakın var olmadığı ya da var olamayacağı manasında değil ancak hususi bir biçimde var olduğu manasına gelebilir. Wittgenstein, burada başka bir noktaya dikkat çeker. Onun buradaki kaygısı şu ya da bu tanımla ilgili değil, genel olarak tanımlama yaklaşımıyla ilgili bir kaygıdır. Nitekim kendi ifadeleriyle, belli bir tanıma yönelik itiraz, yeni bir tanımın gerektiği manasına gelmez ve bu zan bir hatadan ibarettir.⁴⁹ Dikkat edilmesi gereken temel husus, ahlak alanında nihai bir tanım aramanın açık bir ayartı olması noktasıdır. Wittgenstein’in bilimsel yönetime yönelik itirazları, onun doğru bulduğu yaklaşımla bir arada okunduğunda, şöyle bir noktaya varılabilir:

“Böyle düşündüğümüzde, çevremizdeki nesnelere üstündeki egemenliğimizi yitirmiş gibiyizdir. Bunun yerine, değişik bireysellerle ilgili, birbirinden ayrı birçok kişisel deneyimle baş başa kalmışızdır. Bu kişisel deneyimler de muğlak ve sürekli akış halinde gibidir.”⁵⁰

Wittgenstein’in bu ifadeleri, teori başlığı altında yürüttüğümüz tartışmanın hemen hemen tamamını özetler niteliktedir. Buna göre çevremizdeki olgulara bilimsel yöntemin dışından baktığımızda onları başka şekillerde anlamamız gerekir ve bilimin sağladığı suni egemenliğin de dışına çıkmak durumunda kalırız. Bu bakış bizi tikellere yönelik, her durumda geçerli olabilecek bir tümelin imtiyaz noktasından uzaklaştırır ve tek tek

⁴⁵ A.g.e., s. 690

⁴⁶ Ludwig Wittgenstein, Mavi Kitap Kahverengi Kitap, s. 21

⁴⁷ A.g.e., s. 22

⁴⁸ A.g.e., s. 23

⁴⁹ A.g.e., s. 32

⁵⁰ A.g.e., s. 52

bireysellere dikkat kabartmamızı talep eder. Bu dikkat sırasında söz konusu durumlarla baş başayızdır. Dahası, bu faaliyet süresince muhatap olduğumuz alan oldukça muğlak ve bir tanımla sabitlenemeyecek kadar akışkandır. Bu açıdan Wittgenstein, yönteminin tümüyle betimsel olduğunu tekrar hatırlatır ve bu betimlemelerin kendi başlarına anlamlı olduklarını, yoksa bazı açıklamaların ipuçları olmadıklarını belirtir.⁵¹ Çünkü üzerine düşünülebilecek ve tecrübe edilebilecek alan betimlenen durumdan ibarettir ve onun nihai bir açıklaması söz konusu olamaz. Wittgenstein buraya kadar tartışmaya çalıştığımız teori takıntısında bir çeşit zihinsel sakatlık görür ve bu sakatlığı yine bir metafor aracılığıyla örnekler: "Tekrar tekrar, zihinsel edimin bir köprüyü biz daha oraya varmadan geçebileceği şeklindeki, bu tuhaf batıl inanç denebilecek şeyle karşılaşırız."⁵² Bu sakatlık, edimlerimizin her zaman arandığı ve aynı şekilde bulunabildiği bir depo, genel bir tür varsaymaktadır.⁵³ Hâlbuki edimlerimiz gerçekleşirken biz onların dışında değil onlarla beraberizdir ve dolayısıyla onların yasalarını eylemden başka bir yerde, eylemi aşacak bir teoride konumlandıramayız.

Wittgenstein terminolojisinden hareketle, her bir dil oyununun ve bizim buradaki konumuz özelinde her bir ahlaki durumun belli bir bağlamı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Wittgenstein'in şu ifadeleri, ideal bir teori arayışına yönelik itirazlarını da temsil eder:

"Şimdi bir fikre saplanmış durumdayız: İdealin gerçeklikte bulunması "*gerek*"ir. Bunun *nasıl* olduğunu henüz görmediğimiz ve bu "*gerek*"in özünü anlamadığımız halde. Gerçekliğin içinde bulunması gerektiğine inanıyoruz, çünkü onu orada şimdiden görüyor olduğumuzu sanıyoruz."⁵⁴

Wittgenstein burada yine söz konusu takıntının bir vehimden ibaret olduğu noktasında ısrar eder. Gerçekte, tecrübe edilmekte olanda bir ideal bulunması yönünde bir arzumuz vardır fakat bunun ne demek olduğunu aslında tam olarak da bilmeyiz. Bu hata bizde, baktığımız, gözümüzün önünde duran şeyi yanlış görmemizi sağlayan bir gözlük gibi bulunmaktadır:

"Düşüncelerimizde ideal sarsılmaz bir yer tutmuştur. Onun dışına çıkamazsın. Hep geri dönmek zorundasın. Dışarısı yoktur: dışarıda nefes alamazsın. -Nereden gelir bu? Bu fikir adeta burnumuzun üzerinde bir gözlük gibidir ve baktığımız her şeyi bunlarla görürüz. Çıkarmak aklımıza bile gelmez."⁵⁵

⁵¹ A.g.e., s. 139

⁵² A.g.e., s. 159

⁵³ A.g.e., s. 160

⁵⁴ Ludwig Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar, s. 65

⁵⁵ A.g.e., s. 65

Bu takıntı, felsefi araştırmayı tek bir yönetime indirgemeye yönelik bir takıntıdır. Hâlbuki felsefe bu alanlarla ilgilenecekse, tek bir felsefe yöntemi değil, tıpkı birçok farklı hastalık için farklı tedaviler bulunması gibi pek çok farklı yöntemlerin olduğunu da hesaba katmak durumundadır.⁵⁶ Wittgenstein metaforik yaklaşımını bu tartışmaya da taşır ve ahlak gibi alanlarda bir teori aracılığıyla tespitlerde bulunmaya çalışma hatasını, böğürtlenin ne olduğunu bilmeden ormanda böğürtlen aramaya çıkan bir kişinin durumuna benzetir.⁵⁷ Bu durumda ormana çıkan kişinin gözleri aradığı şeyi bulmak için yeterince keskinleştirilmemiştir⁵⁸ ve onu yanlış yerde ve yanlış bir şekilde araması kuvvetle muhtemeldir. Bu manada Wittgenstein, bu gibi alanlarda bir teori gibi nihai bir tamlık arayışına direndiğini aktarır: “Direndiğim şey, sanki *a priori* verilmiş gibi düşünülen bir ideal tamlık kavramı. Farklı zamanlarda tamlık ideallerimiz farklıdır ve bunların hiçbiri öncelikli değildir.”⁵⁹

Wittgenstein bir yerde, sürekli niçin diye soran insanları, ellerinde karşılarındaki binayı tanıtan rehberine bakmaktan binanın kendisini göremeyen turistlere benzetir.⁶⁰ Bu metafor yorumlanarak okunmaya çalışılırsa, nihai, ideal bir teori arayışı çenemize atılmış bir yumruk kadar açık olan ve gözümüzün önünde duran şeyi, bizzat hayatın kendisini görmekten uzak kalmayı beraberinde getirebilir. Bu manada Wittgenstein, bir ahlak biliminin mümkün olamayacağını açıklıkla ifade eder. Çünkü insan ahlakta tamamıyla şahsi bir şekilde iyi hayata yönelir. Bu açıdan bu yönelimin nihai noktası bilimsel bir şekilde belirlenebilir olsaydı, der Wittgenstein, artık dünyadaki sonsöz söylenmiş olurdu. Wittgenstein’in kendi ifadeleriyle, bir ahlak kitabı yazılabileseydi, bu kitap dünyadaki diğer bütün kitapları ortadan kaldırırdı.⁶¹ Zira bu kitap, eğer son sözü söyleyebilecek yetkinlikte bir kitap olacaksa, her durumda nasıl davranmamız gerektiğini söyleyebilecek ve dolayısıyla başka bir kitaba ihtiyacımız kalmayacaktı. Fakat böyle bir şey mümkün değildir ve ahlaki olarak son sözü söylemek hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bu açıdan ahlakta evrensel, her türe uygun olacak şekilde bir kurallar listesi ya da bir teori söz konusu olamaz. Bouwsma, Wittgenstein’in yaptıkları konuşmada filozofların ahlakta verdikleri zarardan bahsettiğini ve insan gerçekten samimi ise filozofların yaptıklarının ne kadar hayal ürünü olduğunun görüleceğini ifade ettiğini aktarır.⁶² Bu zarar kanaatimizce ahlaki

⁵⁶ A.g.e., s. 71

⁵⁷ Ludwig Wittgenstein, Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer, s. 154

⁵⁸ A.g.e., s. 154

⁵⁹ A.g.e., s. 167

⁶⁰ A.g.e., s. 169

⁶¹ Ludwig Wittgenstein, “A Lecture On Ethics”

⁶² Oets Kolk Bouwsma, “Konuşmalar”, Cogito Dergisi Wittgenstein Sayısı, 33. Sayı, s. 279

bir teori olarak kurma ve ahlakta son sözü söyleme girişimleridir. Ahlakı bir adla (mutlulukçu, hazcı, normatif, vs.) belirleyip onu bilimsel ve sistematik bir yöntemle ele almak Wittgenstein'a göre oldukça hatalı bir tutumdur.

Böylelikle Wittgenstein düşüncesinde ahlakın belirli, bir daha değişmemek üzere sabitlenmiş bir mahiyetle bir tanım olarak kurulamayacağı ve dolayısıyla da belli bir teoriye indirgenemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Dahası, temellendirme tartışmasıyla birlikte düşünüldüğünde bu durum, Wittgenstein'ın bir ahlak biliminin olamayacağına yönelik tutumunu da görünür kılar. Ahlakın saflığı ve özü itibarıyla bilinebileceği bir sistem söz konusu olamaz.⁶³ Bu manada hiçbir ahlak bilimi olamaz. Peki, bir tanımla belirlenemeyen, bir teoriye indirgenemeyen ve dolayısıyla da bir bilim haline getirilemeyen bir alan için sonunu getirebileceğimiz bir alan olabilir mi? Wittgenstein böyle bir soruya muhtemelen şöyle cevap verirdi: "–Ama bu durumda işimizin sonunu getiremeyiz!- Tabii getiremeyiz, çünkü sonu yoktur."⁶⁴

Sonuç yerine

Ahlak, insanın dünyadaki bulunuşunun temelinde yer alır ve dolayısıyla kendi dışında kalan şeylerin kendisi vesilesiyle temellendirildiği bir temeli, bir zemini ifade eder. Tam da bu manada, temellendirilemez bir mahiyettedir. Ahlaki olan, bilimsel bir kesinlik yöntemiyle tespit edilebilecek, herkes tarafından kabul edilebilir, kısaca söylenirse, nesnelleştirilebilir bir bilgiye irca edilemez. Dahası, her bir insanın dünyayla karşılaşmasının hususi bir karşılaşma oluşundan hareketle, ahlaki alanda her bir tikel tecrübeyi kapsayıp açıklamasını sunabilecek bir tümelin yani aşkın bir teorinin kurulamayacağı da açıktır. Tüm bunlardan hareketle Wittgenstein'ın ahlaki olanı temellendirilemez ve nihai bir teori olarak kurulamaz bir şey olarak gördüğü ve dolayısıyla da bir ahlak biliminin mümkün olmadığını düşündüğü söylenebilir.

Bütün bunlarla beraber, böyle bir çalışmanın sonunda, çalışmanın iddialarına yönelebilecek muhtemel bir itirazdan da, bir yanlış anlamının önüne geçebilmek adına bahsedilmelidir. Wittgenstein düşüncesi zaman zaman rölativizm suçlamasıyla karşılaşmaktadır. Aynı eleştiri buraya da taşınabilir ve Wittgenstein'ın rölativist bir ahlaktan bahsettiği iddia edilebilir. Fakat bu iddia, Wittgenstein'ın bahsettiği bir noktayı gözden kaçırmayı da beraberinde getirecektir. Burada, Wittgenstein'ın çok çeşitli şekillerde verdiği dil oyunu örneklerinden birinden istifade edildiğinde meselenin daha anlaşılır olacağı kanaatindeyiz. Buna göre Wittgenstein, mesela satranç

⁶³ Cyril Barrett, Wittgenstein on Ethics and Religious Belief, s. 245

⁶⁴ Ludwig Wittgenstein, Zettel, Çev. Doğan Şahiner, Nisan Yayınları, İstanbul 2004, s. 107

oyununun belli başlı kurallara göre işliyor oluşuna itiraz etmez ve satranç oyununu herkesin keyfince oynayabileceği imasında bulunmaz. Zaten böyle bir itiraz ve ima da saçma olurdu. Onun ilk itirazı, satranç oyununun hususi sınırlarını aşacak bir kesinlikle temellendirilebilir olduğuna yönelik inancı hedef alan bir itirazdır. Bu itiraz, mealen, satranç oyununun temellerinin mezkûr hususi sınırların (yani aslında satranç oyununun mantığının) dışında değil bizzat bu sınırlar tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Teori başlığı altındaki ikinci itiraz ise, bir çeşit indirgeme itirazıdır. Buna göre satranç oyunu her bir oyun tecrübesi için geçerli olabilecek bir teoriye tabi olursa, bu sanki satranç oyununu oynamanın tek bir yolu varmış gibi bir yanılgıya kapı aralayabilir. Hâlbuki satranç oyunu, hususi mantığı tarafından belirlenen sınırları çerçevesinde pek çok farklı icra imkânını barındırmaktadır.

Bu metafor temel argümanları ile ahlak alanına taşınırsa, şöyle bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: Ahlak, sınırları içsel dinamikleri tarafından belirlenen hususi bir çerçeveyi (mantığı), dolayısıyla da hususi bir hareket alanını ifade eder. Dolayısıyla bu mantıkta içerilmeyen bir yöntem aracılığıyla (mesela, bilimsel olarak) temellendirilebilir olması mümkün değildir. İkinci olarak da, tıpkı satranç oyununun mantığının pek çok farklı oynama biçimine imkân tanınması gibi, ahlak alanı da, elbette hususi sınırları içerisinde, insan eylemine çok farklı şekillerde tezahür imkânlarını sunmaktadır. En kestirme haliyle söylenirse Wittgenstein’in itirazı belli bir ahlaki anlayışa sahip olmaya yönelik bir itiraz değil, bu anlayışın hususi mantığının çiğnenmesine yönelik bir itirazdır.

Bütün bu açıklamalara rağmen, Wittgenstein’in bir ahlak biliminin imkânına yönelik itirazları fazlasıyla katı, fazlasıyla kategorik itirazlar olarak eleştirilebilir. Fakat burada Wittgenstein’in ahlaktan, kişiyi belli bir durumda ne yapacağı konusunda hususi mantığı çerçevesinde ve şahsi iradesiyle baş başa bırakan bir hareket alanını anladığı da belirtilmelidir. Bunun içindir ki, ona göre nerede ne yapılması gerektiğini “nihai” olarak söyleyen bir teori, şahsi sorumluluğa alan bırakmayacak ve dolayısıyla ahlaki olmakla da tavsif edilemeyecektir. En çok okuduğu yazarlardan birinin bu konudaki ifadesi, Wittgenstein’in bir ahlak bilimine yönelik kastı ile ilgili oldukça açık bir ipucu mahiyetinde gibi görünmektedir: “Nedenselliği bu biçimde kurunca insan, kendisini bütünüyle nesne yapmış olur; zira kendisine mecbur bırakılmış olduğum bir ahlak gerçekte çoktan ahlak olmaktan çıkmıştır.”⁶⁵

⁶⁵ Otto Weininger, Söz Kalıntıları, haz.-çev. Abdülbaki Güçlü, Pharmakon Yayınevi, Ankara 2014, 63

KAYNAKÇA

- Barrett, Cyril, *Wittgenstein on Ethics and Religious Belief*, Massachusetts, Blackwell, 1991.
- Bouwsma, Oets Kolk, "Konuşmalar", Cogito Dergisi Wittgenstein Sayısı, 33. Sayı.
- Burbules, Nicholas C., Smeyers, Paul, "Wittgenstein, The Practice of Ethics, And Moral Education", (Çevrimiçi), <http://ojs.ed.uiuc.edu/index.php/pes/article/view/1823/533>, 24 Mayıs 2015.
- Christiansen, Anne- Marie Sondergaard, "A Glorious Sun And A Bad Person- Wittgenstein, Ethical Reflection and the Other", *Philosophia*, Vol. 39, Online Yayın, Springer Science + Business Media B. V., 2011.
- Eagleton, Terry, *Azizler ve Alimler*, çev. Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul 2003.
- Edmons, David, Eidinow, John, *Wittgenstein'in Maşası*, çev. Aslı Biçen, Ed. Cem Akış, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Krebs, Victor J., "Around The Axis of Our Real Need: On The Ethical Point of Wittgenstein's Philosophy", *European Journal of Philosophy*, Vol. 9, No:3, Blackwell Publishers Ltd., 2001.
- Goodman, Russell B., "Wittgenstein and Ethics", *Metaphilosophy*, Vol. 13, No: 2, April 1982.
- Janik, Allan, Toulmin, Stephen, *Wittgenstein'in Viyana'sı*, çev. Hüsametdin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2008.
- Monk, Ray, *Wittgenstein: Dahinin Görevi*, çev. Berna Kılınçer, Tülin Er, Yay. Haz. Mustafa Küpüşoğlu, Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Özlem, Doğan, *Etik- Ahlak Felsefesi*, ed. Derya Önder, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Pleasants, Nigel, "Wittgenstein and Basic Moral Certainty", *Philosophia*, 37. Sayı, Online Yayın, Springer Science + Business Media B. V., 2009.
- Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil*, Mvt Yayınları, Eylül 2006.
- Weininger, Otto, *Söz Kalıntıları*, haz.-çev. Abdülbaki Güçlü, Pharmakon Yayınevi, Ankara 2014
- Wittgenstein, Ludwig, "A Lecture On Ethics", *The Philosophical Review*, Vol. 74, 1965.
- Wittgenstein, Ludwig, *Estetik, Psikoloji ve Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Der. Cyril Barrett, çev. Muhsin Yılmaz, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Wittgenstein, Ludwig, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barış Can, Yay. Haz. Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- Wittgenstein, Ludwig, *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, çev. Doğan Şahiner, Yay. Haz. Haluk Barış Can, Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- Wittgenstein, Ludwig, *Mavi Kitap Kahverengi Kitap*, çev. Doğan Şahiner, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Wittgenstein, Ludwig, *Zettel*, çev. Doğan Şahiner, Nisan Yayınları, İstanbul 2004.

“Ludwig Wittgenstein’in Ahlak Bilimi Eleştirisi”
Peyyamisefa GÜLAY